

Patimat Abdulaevna Saidova (2019) *Slovar' andalal'skoga dijalekta avarskoga jezika*. IJaLI DFIC RAN, ALEF, Mahačkala.

Саидова П. А. (2019). *Словарь андалальского диалекта аварского языка*. Под редакцией М. Ш. Халилова. Махачкала: Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы Дагестанского федерального исследовательского центра Российской академии наук; АЛЕФ.

U jesen 2019. godine u Mahačkali (Dagestan, Rusija) izišao je iz tiska prvi dijalektni rječnik jednoga od dijalekata avarskoga jezika – andalalskoga. Autorica rječnika Patimat Abdulaevna Saidova, istraživačica leksika avarskih dijalekata, izradila je prvi *Dijalektološki rječnik avarskoga jezika* (2008). Andalalski je rječnik njezin drugi veliki rad na području istraživanja dijalektnoga leksika avarskoga jezika, u kojem se autorica usredotočila samo na govore svoga zavičaja, Andalala¹. *Rječnik andalalskoga dijalekta avarskoga jezika* tiskan je pod uredništvom Madzhida Sh. Khalilova u izdanju Instituta za jezik, književnost i umjetnost »Gamzat Cadasa« te izdavačke kuće ALEF.

* * *

Patimat Abdulaevna Saidova preminula je u kolovozu 2020. Prije samog prikaza njezine knjige htjeli bismo napisati nekoliko riječi o njoj kao čovjeku kako ju pamte kolege. Bila je osoba iznimne skromnosti i profinjenosti, vrlo topla i srdačna, uvijek obzirna, suosjećajna i voljna pomoći svojim suradnicima te odana znanstvenom radu kojim se bavila temeljito i stručno. To je nesebičan rad pokrenut snagom i brigom za očuvanje jezičnoga i kulturnoga blaga vlastitoga naroda i ljubavlju prema znanstvenom istraživanju.

Patimat Saidova je bila dugogodišnja suradnica Instituta za jezik, književnost i umjetnost »Gamzat Cadasa«², te je tijekom svoga rada dala značajan doprinos proučavanju gramatike i leksika avarskoga i andijskih jezika – godoberinskoga

1 Danas se područje Andalala ne izdvaja administrativno, andalalska sela ulaze uglavnom u sastav Gunibske regije, koja se nalazi u središnjem dijelu planinskoga Dagestana. Naziv 'Andalal' obuhvaća skupinu naselja–zajednica (općina) i odražava upravno–prostorne, kao i političke te etničke i sub–etničke podjele niza prethodnih stoljeća, koje se kroz jezične, etničke i kulturne značajke čuvaju i danas. Povijesno gledano, u Dagestanu je postojalo nekoliko desetaka tzv. *slobodnih društava*, odnosno nezavisnih vojno–političkih saveza manjih zajednica s vlastitom samoupravom, a jedan od takvih saveza je bio Andalal.

2 U tom je Institutu radila od 1965. do 2019. godine.

(1973, 2006), botliškoga (Saidova, Abusov 2012) i dr.³ Suradivala je u izradi rusko–avarskoga rječnika (*Russko–avarskij slovar'*, 2003) i gramatike suvremenog avarskog jezika (Alekscev i sur. 2014). Najveći doprinos dala je na području leksikologije i leksikografije avarskog jezika i njegove dijalektne leksikografije. P. A. Saidova je izradila prvi *Dijalektološki rječnik avarskoga jezika* (2008), koji je ujedno i prvi dijalektološki rječnik jednoga od dagestanskih jezika uopće. Taj je rječnik obuhvatio građu od šest dijalekata i 30 govora. U tijeku dugogodišnjega rada na tom rječniku, a i rječnicima godoberinskoga i botliškoga jezika, Patimat Saidova je stekla veliko iskustvo u terenskim istraživanjima: »Tijekom rada na dijalektološkom rječniku autorica je više od deset godina svake godine putovala u mjesta stanovanja izvornih govornika u Dagestanu i Sjevernom Azerbajdžanu, nerijetko i u teško pristupačna naselja u planinama. To je bio uistinu nesebičan, revnosan i plemenit rad znanstvenice jezikoslovke« (Magomedov 2008: 11 – 12).

To iskustvo bilo je produbljeno i razrađeno u nastavku njezina rada za vrijeme prikupljanja građe iz govora andalalskoga dijalekta po selima Andalala, rada s ispitanicima Andalalcima na proučavanju leksika njihovih mjesnih govora.

P. A. Saidova je rođena i odrasla u području Andalal (naselje Čoh), njezin je materinski jezik bio avarski, preciznije čohski govor andalalskoga dijalekta avarskog jezika. P. A. Saidova je ne samo bila izvorna govornica svoga materinskoga andalalskog dijalekta, već je izvrsno govorila i avarski standardni jezik. Nakon širih istraživanja dijalekata avarskog jezika, u svom andalalskom *Rječniku* približila se najužem području materinskoga jezika, svom zavičajnom govoru.

* * *

Avarski jezik⁴ s genetskoga gledišta pripada avarsko–andijskoj podskupini avarsko–ando–cezijske skupine dagestanskih jezika. U avarskom se jeziku izdvajaju sjeverno i južno narječje, s time da se avarski standardni jezik temelji na hunzahskom dijalektu sjevernoga narječja. Sjevernomu narječju, osim hunzahskoga dijalekta, pripadaju još dva dijalekta, istočni i salatavski.⁵ Južnomu narječju pripadaju: andalalski, hidski, ancuški, zakatalski, karahski, kahibski i kusurski dijalekti, dok prijelazan položaj između sjevernoga i južnoga narječja zauzima batluški dijalekt.⁶

3 U tim je rječnicima Saidova uspjela prikupiti »riječi i izraze koji opisuju današnji način života, povijesnu prošlost, duhovni svijet godoberinaca i botlihca« (Khalilov 2019: 782). Ilustrativna građa obuhvaća veliko mnoštvo frazema, poslovice, uzrečica, dobrih želja, kletvi, vjerovanja (Khalilov 2019: 782).

4 Avarski je među dagestanskim jezicima najveći po broju govornika (oko jednog milijuna ljudi), govore ga, ne samo etnički Avari u užem smislu, već i govornici andijskih i cezijskih jezika, kojima avarski služi kao književni jezik i jezik međuetničke komunikacije.

5 Usp. Alekscev (1998: 204), Madieva (2000: 45).

6 Takav se popis dijalekata južnoga narječja avarskog jezika navodi prema radu: Alekscev (1998: 204).

Iako su dijalektološkoj problematici avarskoga jezika posvećeni brojni radovi, nijedan avarski dijalekt do sada nije sustavno leksikografski obrađen.⁷ U andalalskom rječniku P. A. Saidove, koji je isključivo posvećen jednom dijalektu, rječnički članak pod svakom natuknicom okuplja sustavnu i temeljitu leksikografsku obradu leksema, iznose se detaljni podaci o značenju riječi u tom dijalektu – prijevod na ruski jezik i, u slučaju potrebe, pojašnjenje značenja pa se uključuje opširna ilustrativna građa u obliku sintagma, kolokacija, rečeničnih potvrda, frazema. Kod onih natuknica gdje su prisutne razlike u govorima, navode se sve inačice. Uz to, za svaki leksem se iznose osnovni gramatički podaci. Opseg *Rječnika* obuhvaća više od 8000 natuknica na približno 500 stranica (str. 44 – 556).

* * *

Osim glavnog dijela, tj. samog rječnika, knjiga sadržava niz uvodnih članaka i nekoliko vrlo korisnih dodataka, stoga ćemo se prvo osvrnuti na strukturu knjige.

Naslovni list je na dvama jezicima: ruskom i avarskom. Naslov knjige na drugom titulnom listu na avarskome jeziku glasi: »МагIарул мацIалъул гIандалазул диалекталъул словарь [maʃarul mac'aʔul ʃandalazul dialektaʔul slowar]« (str. 3).

Na str. 4 – 6 nalazi se kratki opis rječnika na tri jezika: na ruskom (str. 4), na engleskom (str. 5) i na avarskom (str. 6).

Knjiga započinje uvodnim člankom autora Gadži G. Gamzatova *Jezični svijet Dagestana (o pitanju stanja i perspektiva leksikografskog osvajanja)*.⁸ U članku se ističe misao da se o svestranoj i dubokoj proučenosti jezika može govoriti samo u slučaju ako su dovoljno opisani i istraženi njegovi dijalekti i govori. Takav rad na što potpunijem opisu leksičkog blaga pojedinih idioma ima iznimnu vrijednost, ne samo za daljnja jezikoslovna istraživanja (komparatistička i druga), već i za povijesna i etnološka istraživanja. Naime, mogli bi se potpuno neočekivano pojaviti novi, dosada nepoznati znanosti, podaci o vanjskim vezama dagestanskih jezika, što ima ogromno značenje za utvrđivanje, ne samo glotogeneza, već i etnogeneza Dagestanaca (str. 21).

Dalje slijedi *Uvod* na početku kojega Patimat Saidova piše o važnosti leksikografskoga proučavanja dijalekata općenito i naglašava da je dovoljno

7 Objavljeni su jedino rječnici koji u jednom izdanju obuhvaćaju sve dagestanske jezike ili čak jezike svih naroda Sjevernoga Kavkaza, pa je u njima između ostaloga zastupljen i leksik pojedinih avarskih dijalekata. Tako je godine 1988. i 1990. izašao rad A. E. Kibrika i S. V. Kodzasova *Sopostavitel'noe izučenie dagestanskih jazykov ...* (1988, 1990). Autori su opisali temeljni leksik, imenski (574 leksema) i glagolski (220 leksema), u usustavljenoj terminologiji i na ujednačen način, iznijeli su osnovne značajke gramatike odabranih idioma, a uz svaku su riječ naveli i osnovne morfološke oblike. Avarski jezik u radu zastupljen je govorom sela Čadakolob (gdje se govori ancuhski dijalekt južnog narječja avarskoga jezika). Još je jedna knjiga recentniji leksikografski rad koji obuhvaća velik broj jezika i dijalekata (92) naroda Sjevernoga Kavkaza različitoga genetskog podrijetla, rječnik Bernarda Comrie i Madzhida Khalilova (2010), koji sadržava 1300 rječničkih članaka. U tim se rječnicima, naravno, zbog opsežnosti ukupne građe nije moglo svaku riječ i njezinu semantiku leksikografski obraditi na uobičajen način u jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima, a to im nije bila namjera, nego omogućavanje poredbenih i kontrastivnih istraživanja.

8 *Jazykovoj mir Dagestana (k voprosu o sostojanii i perspektive leksikografičeskogo osvoenija)*, str. 7 – 24.

potpuno i duboko istraživanje dijalekata i govora, uz opis svih njihovih osobitosti na različitim jezičnim razinama, od posebnoga značaja za dagestanske jezike jer oni nemaju drevnih spomenika pismenosti koji bi mogli pomoći pri rekonstruiranju povijesti pojedinih dagestanskih jezika (str. 25).⁹

U *Uvodu* se napominje da je autorica *Rječnika* Andalalkinja te da je izvorna govornica čohskoga govora. Njezin *Rječnik* sastavljen je na osnovi građe koju je sama autorica zabilježila kao izvorna govornica čohskog govora, a usporednu građu iz ostalih andalalskih govora prikupila je u selima svoga zavičaja Andalala od izvornih govornika. Tako se kao natuknica najčešće pojavljuje čohska riječ, dok se usporedna građa iz ostalih govora dodaje na kraju svakoga rječničkog članka u slučaju kada se fonemski, morfološki ili semantički razilazi od natuknice. Osim toga, u slučaju leksičkih dijalektizama, kao natuknice se pojavljuju i riječi iz drugih andalalskih govora.

U *Uvodu* je P. A. Saidova napomenula da je izrada rječnikā dijalektnoga leksika dagestanskih jezika odavno prisutan gorući problem i zahtjev vremena jer u suvremenim uvjetima dolazi do snažnoga utjecaja standarda na dijalekte i govore, a odlaskom predstavnika starije generacije nepovratno se gubi iznimno vrijedna nezabilježena leksička građa vezana uz način života i svakidašnjicu, materijalnu kulturu i duhovni život autohtonih stanovnika planina (str. 25).

Dalje slijedi *Predgovor*,¹⁰ u kojem je P. A. Saidova iznijela osnovne podatke o andalalskom dijalektu i njegovim govorima. Prije svega, napominje da je poznati proučavatelj avarskoga jezika i njegovih dijalekata Š. I. Mikailov u andalalskom dijalektu razlučio deset govora prema njihovim fonetskim, morfološkim i leksičkim osobitostima (Mikailov 1959: 176). Autorica je navela popis tih govora, a uz svaki su od njih navedena sela u kojima se govori taj govor: 1. Čohski govor – sela Čoh (č'ux) i Čoh–Kommuna (č'axadiril kamuna);¹¹ 2. Sugratlinski govor – tri sela: Sogratl' (sugratl:) i dr.; 3. Rugžinski – devet sela: s. Rugudža (rukžab) i dr., 4. Saltinski – sedam sela: s. Salta (salt'a) i dr.; 5. Buhtinski – sela Buhtib (buχdib) i Šangoda (š:wankuda); 6. Kegerski – selo Keger (k'ohorib); 7. Kujadinski – četiri sela: Agada (avada) i dr.; 8. Hotoč–Hindahski – dva sela: Hotoč (Hot'oč'ib) i Hindah (xindax); 9. Obohski – selo Oboh (sobox); 10. Gamsutlinski – selo Gamsutl' (gamsutl').

Andalalski dijalekt govore stanovnici ukupno 33 naselja, koja pripadaju u Gunibsku i Gergebilsku regiju Dagestana. Osim toga, velik broj Andalalaca danas stanuje u selima nizinskoga dijela Dagestana i u dagestanskim gradovima. Broj Andalalaca je, prema podacima 2016. godine, 26506 ljudi (str. 27).¹² Autorica je

9 *Vvedenie*, str. 25 – 26.

10 *Predislovie* (str. 27 – 28).

11 U svom je popisu autorica ruskom nazivu sela dodala i nazive na avarskom. Ovdje prenosimo ruske nazive u transliteraciji, dok avarske nazive navodimo u transkripciji (u kurzivu). Ako se pojedini govor govori samo u jednom ili dva sela, onda ćemo popis sela navesti u potpunosti, a ako u više od dva sela, onda ćemo od punog popisa navesti samo jedan primjer.

12 Ovdje nije ubrojeno stanovništvo koje je preselilo u razne gradove i sela u nizinskim krajevima Dagestana.

također napomenula da svi Andalalci govore i ruski jezik, a samo djeca predškolske dobi (koja žive u svom zavičaju, Andalalu) govore jedino andalalski dijalekt.

Dalje je P. A. Saidova iznijela popis sela koja čine područje Andalala uz podatak o broju stanovnika u svakome od njih (str. 28). Kao primjer navest ćemo nekoliko podataka iz tog popisa: Agada (*akada*) – 40 stanovnika; Čoh (*č'uχ*)¹³ – 3168 stanovnika; Gamsutl' (*ǰansutl'*) – 0;¹⁴ Gunib (*ǰunib*) – 2378 stanovnika; Hindah (*xindax*) 1172 st.; Hopor (*xopor*) – 44 st.; Sogratl' (*suxratl'*) – 2455 st.; Šangoda (*š:wankuda*) – 551 st. itd.

Nakon *Predgovora* slijedi veliki i za korisnike *Rječnika* iznimno važan članak *O ustroju rječnika*,¹⁵ u kojem je razjašnjena struktura rječničkoga članka te načini razrade značenja riječi. Također, u ovom su članku izložene napomene o načinu predstavljanja vrsta riječi i njihovih oblika.

U *Popisu kratica*¹⁶ navode se prvo kratice za govore andalalskoga dijalekta, a iza toga slijede kratice za gramatičke i druge termine. Uvodni dio *Rječnika* završava azbučnim redom prema kojemu su poredane natuknice *Rječnika*.¹⁷

Na kraju knjige, iza samoga *Rječnika*¹⁸ priložena su četiri vrijedna dodatka. Prvi je od njih *Rusko–andalalsko kazalo*, koje je vrlo važno za korisnike knjige,¹⁹ jer olakšava služenje rječnikom i omogućava pretraživanje knjige prema ruskoj riječi.

Slijede dva onomastička dijela. Osobitu je pozornost Patimat Saidova usmjerila na proučavanje toponimije i mikrotoponimije Andalala, te je to prvi onomastički dio *Rječnika* koji sadržava andalalsko toponimijsko nazivlje.²⁰ Nazivlje je usustavljeno prema naseljima, dakle poslije naziva pojedinoga sela slijedi popis mikrotoponima poredan azbučnim redom. Prvo se navodi mikrotoponim, iza toga u zagradama slijedi ekvivalent na ruskom jeziku, a zatim prijevod na ruski (ako se izdvaja neko značenje), i na kraju se u kurzivu dodaje podatak o vrsti toponima na koji se on

13 Prvo se navodi naziv sela na ruskom (transliteracija), a zatim je, u zagradama, isti toponim na avarskom (transkripcija).

14 Danas je Gamsutl' napušteno selo, iako je još 2000. godine u njemu stanovalo oko dvije stotine ljudi.

15 *O postroenii slovarja*, str. 29 – 39.

16 *Spisok uslovnih sokraščenij*, str. 40 – 42.

17 *Alfavit*, str. 43. Azbuka (na osnovi ruske ćirilice) prilagođena avarskomu fonetskom sustavu uključuje 52 slova, a velik se broj slova objašnjava velikim brojem suglasnika u avarskom i inače dagestanskim jezicima, usp. rečeno o laskom suglasničkom sustavu u: Gadžijeva (2019: 269, bilješka 18). Opisanom su sustavu i načelima lakske grafije dovoljno bliski i avarski. Mnoga su slova dodana ćirilskoj ruskoj azbuci, to su različite kombinacije slova, većinom ćirilskih. Rabi se »štapić« (latinično verzalno slovo l) iza nekih slova, najčešće za oznaku abruptivnosti (usp. rečeno, nije uvijek u ovoj inačici azbuke abruptivnost označena sa »štapićem«, a i »štapić« ne služi jedino za označavanje abruptivnosti). Od ukupno 52 slova – 19 su dvoslovi, a postoje i četiri grafema od četiri znaka. Do tih »dugih« četveroslovnih grafema dolazi u onim slučajevima kada je odgovarajući negeminirani (slabi) fonem označen dvoslovom. Navodimo azbučni red ovdje dodajući svakom grafemu transkripciju: a [a], б [b], в [w], г [g], гъ [v], гь [h], гI [ʕ], д [d], е [e, je], ж [ʒ], з [z], и [i], и [j], к [k], кк [k:], кь [qʕ:], кь [tʕ:], кI [k:], кIкI [k:], л [l], лъ [l], лъль [l:], м [m], н [n], о [o], п [p], р [r], с [s], сс [s:], т [t], тI [t:], у [u], х [χ], хх [χ:], хь [qʕ:], хь [x], хI [H] (kod grafema хI »štapić« ne služi kao oznaka abruptivnosti, taj grafem označava frikativni bezvučni faringal), и [c], иц [c:], иI [c:], иIиI [c:], ч [č], чч [č:], чI [č:], чIиI [č:], ш [š], ш [š:], ъ [ʔ], ɔ [e], ю [ju], я [ja].

18 *Slovar'*, str. 44 – 556.

19 *Rusko–andalal'skij ukazatel'*, str. 557 – 652.

20 *Toponimičeskie nazvanija*, str. 653 – 685.

odnosi, primjerice, oranica, područje, kvart u naselju, pašnjak, livada, brdo, klanac, stijena, brijeg, obronak, izvor, šuma, groblje, jezero, pećina, tor, farma, zaselak, močvara itd. Navest ćemo ovdje nekoliko primjera redaka iz popisa toponima:

selo Čoh: *imamuHandilrahla* (Имамухандилрахла) – около (дома) Имамухама – двор, родник (‘pokraj (kuće) Imamuhaма – dvorište, izvor’)
c’rorabic: (Ццорораб ици) – студений родник (‘hladan izvor’)
č’eferab noxo (Чеэраб нохо) – черная пещера (‘crna pećina’)
gadajda (Гадайда) – квартал (‘kvart u naselju’)
kaladux (Галадух) – у крепости – квартал (‘kod tvrđave – kvart’);

selo Kudali: *čujal t’amineb guH* (Чуял таминеб гух) – холм, где проводятся конные скачки (‘brežuljak, pokraj kojega se održavaju konjske utrke’).

Iza toponimijskoga slijedi drugi onomastički dio – antroponimijski,²¹ u kojem su nabrojena osobna imena koja se susreću kod Andalalaca. U ovom dijelu za svako andalalsko naselje posebno su azbučnim redom popisana prvo muška, a zatim ženska imena.

Zatim slijedi vrlo vrijedan dio knjige *Kratki gramatički pregled andalalskoga dijalekta*²² koji je podijeljen na sljedeća poglavlja: *Fonetika, Morfologija, Kratki podaci o sintaksi i Leksik*. Opis svake gramatičke kategorije andalalskoga dijalekta redovito je popraćen bilježenjem svih razlika u usporedbi sa standardnim avarskim jezikom. Primjerice, kod opisa sklonidbe ličnih zamjenica autorica je dodatno navela podatke o tome koji padežni nastavci predstavljaju razliku u odnosu na standardni jezik. Specifični su nastavci u ergativu i u dativu, te su stoga za te padeže, radi usporedbe, navedeni i nastavci avarskoga standardnog jezika (str. 757). Budući da je za osnovu gramatičkoga opisa uzeta, isto kao i u rječniku, građa čohskoga govora, na kraju opisa svake gramatičke kategorije P. A. Saidova je iznijela razlike u govorima, ukoliko postoje. Tako su, primjerice, zabilježeni specifični nastavci imperativa u obohskom i kujadinskom govoru.

Na kraju rada naveden je popis literature citirane u uvodnim člancima i u gramatičkom pregledu.²³ Iz tog se popisa može steći, između ostalog, i uvid u postojeće rječnike, ne samo avarskoga jezika, već i andijskih i cezijskih jezika (čamalinskoga, karatinskoga, tindinskoga, bagvalinskoga, ahvahskoga, godoberinskoga, bežtinskoga), kao i gramatičke opise tih jezika te dijalekata i govora avarskoga jezika.

Knjiga završava bilješkom o autorici koju potpisuje urednik knjige Madzhid Sh. Khalilov, a naslovljena je *Doprinos proučavanju dagestanskih jezika*.²⁴ Taj članak

21 *Antroponimy*, str. 686 – 730.

22 *Kratkij grammatičeskij očerk andalal’skogo dialekta*, str. 731 – 775.

23 *Literatura*, str. 776 – 779.

24 *Vklad v razvitie dagestanskogo jazykoznanija*, str. 780 – 784 (Khalilov 2019).

МИГЬІЛГІЕЛ ... сторож (*охраняющий посе́вы и луга*) ...³²

Frazemi se donose iza znaka romb (◇), na primjer:

ГЬОЦЦІО ... мед; ... ◇ гьуцульль ццан баде испортить (*букв. в мед соль сыпать*) ...³³

Poslovice i uzrečice unose se bez znaka ◇, uz odrednicu *posl., pogov.* (*пословица* ‘poslovica’, *поговорка* ‘uzrečica’). Navodi se odgovarajuća ruska poslovica, a u zagradama doslovni prijevod:

ГИЛЛА́ ... причина ... **кЛудаб гИлла** серьезная причина; **гИлла батте** найти причину; **гИлла гьаде** узнать причину; **гИлла гьечІаб** беспричинный, необоснованный; **гИлла гьечІуго** без всякой причины; **гИлла гьечІуго гІучІги багьарамаро** *посл.* нет дыма без огня (*букв. без причины и соломинка не шевелится*)³⁴

Nazivi kućnih potrepština, poljoprivrednoga alata i drugih realija koje nemaju istoznačnica u ruskom jeziku preneseni su na ruski u najbližem mogućem fonemskom obliku, a značenje je pojašnjeno u zagradama (navedeno u kurzivu):

УРБЕ́Ч (–ид, –ил) урбеч (*лакомство из молотого льняного семени с маслом и медом*); **урбеч гьубуде** приготовить урбеч; ... *суг. хьон, кд. льолóхьон, хин., руг. льолóхьан, бух. хьом, куд., сал. льолóхьодол нагь³⁵*

Pojašnjenja u zagradama kurzivom dodaju se i poslije prijevoda na ruski kako bi se definiralo uže značenje, na primjer:

ГИБИ́ ... большой горшок (*керамический, для молочных продуктов, для хранения зерна и других продуктов*)³⁶

АЛІ́А ... корзина (*из коры дерева, для ниток, шерсти и других предметов рукоделия*)³⁷ ...

Spomenut ćemo samo neke pojedinosti o prikazivanju pojedinih vrsta riječi u rječniku. Imenice se donose u nominativu, a iza natuknice u oblim zagradama navode se sufiksi padežnih oblika – ergativa, genitiva i nominativa množine:

32 **miŋilʃel** ... ‘čuvár (koji čuva polja, usjeve i livade)’.

33 **hoc’ó** ‘med’; ◇ **huc’ul: c’an bade** ‘pokvariti’ (*dosl. u med nasipati sol*) ...

34 **šil:á** ... ‘razlog, uzrok’ ... **k’udab šil:a** ‘ozbiljan razlog’; **šil:a bat:e** ‘pronaći uzrok’; **šil:a had:e** ‘saznati razlog’; **šil:a heč’ab** ‘bezrazložan, neosnovan’; **šil:a heč’ugo** ‘bez ikakva razloga’; **šil:a heč’ugo šuč’gi bawaramaro posl.** ‘nema dima bez vatre’ (*dosl. bez razloga ni slamčica se ne miče*).

35 **urbéč** (–id, –il) ‘urbeč’ (*poslastica od mljevenih lanenih sjemenki pripremljenih s maslacem i medom*); **urbeč hubude** ‘pripremiti urbeč’; *sugratlinski xon, kujadinski lolóxon, hindahski, rugžinski lolóxan, buhtinski xom, kudalinski, saltinski lolóxodol nah.*

36 **gibi** ... ‘veliki lonac (*glineni, za mliječne proizvode, za čuvanje žitarica i dr.*)’.

37 **alá** ... ‘košara’ (*od kore drveta, za konce, vunuu i razne predmete za šivanje, pletenje, vez i sličan ručni rad*) ...

БАГЪА́ (–д, –дул, –би) цена³⁸ ...

Pridjevi se navode u obliku trećega gramatičkog razreda³⁹:

ЦЩОДÓРАБ умный, сообразительный; **цщодораб** гьемер умный ребенок; **цщодорав вас** смьшленный мальчик⁴⁰ ...

УХАБ низкий; **ухаб остол** низкий стол⁴¹ ...

БА́ЦЩАДАБ 1) чистый; ... **бацщадаб** гьадари чистая тарелка; ... 4) невинный, невиновный, безвинный; **вацщадав чи** безвинный человек; 5) аккуратный, опрятный, чистоплотный; **яцщадаи адан** чистоплотная женщина; женщина с честью и с совестью; ◇ **вацщадав абдал** разг. круглый дурак, глупец (букв. чистый дурак)⁴²

Kod zamjenica autorica *Rječnika* navodi gramatičku odrednicu vrste zamjenice u kurzivu: lične, posvojne, povratne, pokazne, upitne i niječne. Među pokaznim zamjenicama neki imaju specifično značenje, tako da ne postoje istovrijednice u ruskom jeziku. Kod takvih je zamjenica autorica u zagradama kurzivom navela pojašnjenje. Primjerice, kod ukazivanja na udaljene predmete provodi se razlikovanje značenja pokaznih zamjenica s obzirom na relativnu visinu na kojoj se nalazi predmet, tj. nalazi li se on na istoj razini kao i govornik, iznad te razine ili ispod:

ГЫ́ГЪАБ *мест. указ. тот, та, то ... (указывает на то, что находится ниже говорящего и на виду) ... гыгъаб нухла* дида бурухь батана на той дороге я змею нашла...⁴³

Kao nastavak istoga značenjskog sustava, pokazna zamjenica *hidab* označuje ono što se nalazi na istoj razini kao govornik (primjerice, *hidab ex* 'ona knjiga'), a *hílab* označuje ono što se nalazi na razini iznad govornika (*hílab tʃuri* 'ona stijena').

38 *bahá* (–d, –dul, –bi) 'cijena' ...

39 U andalalskom dijalektu, kao i inače u avarskom jeziku, sve su imenice raspodijeljene u tri gramatička razreda: u prvi razred spadaju sve imenice koje označavaju muškarce (dakle, sa značenjima, primjerice, 'muškarac', 'otac', 'sin', 'brat', 'učitelj', 'časnik' itd.); imenice koje označavaju žene čine drugi razred, dok trećem razredu pripadaju sve ostale imenice (imenica 'dijete', životinje, predmeti, pojave, razne imenice apstraktnoga značenja itd.). Kod imenica razred nije izražen, ali kod pridjeva je gramatička veza s imenicom izražena putem razredskoga pokazatelja, koji se nalazi na početku i na kraju riječi ili samo na kraju riječi. Razredski je pokazatelj 1. razreda *w*, 2. razreda *j*, a 3. razreda *b*. Primjerice, *bórk'adab* 'visoki'; *bork'adab qʃ'e* 'visoki zid'; *work'adaw* či 'visoki muškarac' ...

40 *c':odórab* 'pаметан, интелигентан, досјетљив, бистар'; *c':odorab hemer* 'паметно дијете'; *c':odoraw was* 'паметан дјеџак' ...

41 *uxab* 'niski'; *uxab ostol* 'niski stol' ...

42 *bác'adab* 1) čisti; ... *bac'adab vadari* 'čisti tanjur'; ... 4) nevin, nedužan; *wac'adaw* či 'nedužan čovjek'; 5) uredan, čist; *jac'adajadan* 'uredna žena'; 'časna žena'; ◇ *wac'adaw abdal razg.* 'potpuna budala' (*dosl.* 'čista budala').

43 *hírab* pokazna zamjenica 'onaj, ona, ono' (označuje predmet koji se nalazi ispod razine govornika te vidljiv je); ... *hírab nuhla dida burux batana* 'na onoj cesti našla sam zmiju' ...

Za glagole natuknice se navode u infinitivnom obliku, iza kojeg u oblim zagrada ma slijede nastavci osnovnih glagolskih oblika (prezenta općeg,⁴⁴ futura, aorista i imperativa):

КІ́КДУБ/УДЕ (–ума, –ула, –уна, –е) понуд. уменьшать, уменьшить ...;
умугъ кикдубуде уменьшить размер шубы⁴⁵

Na kraju pregleda ustroja rječničkog članka navodimo dva rječnička članka u potpunosti:

ЦІЦІУ́ТИ/ГЪБЕЖ (–гъажалд, –гъажáлдул, –гъúждул) *anat.* локоть;
унтараб **цицүтiгъеж** большой локоть; **цицүтiгъеж** **тункде**
 толкнуть локтем; *кд., куд.* **гúнкiрукъ** *бух.* **зенкiёл**, *руг.* **зонкiло**, *суг.*
хутро, *сал.* **гiонкърокъ**, *хин.* **зокiногъеж**, *кег.* **зокiно**⁴⁶

КЪА́ДЕНАХА нареч. после полудня; **къаденаха** **хiалтiи** **лъльугiана**
 после полудня работу завершили; *кд., сал., бух.* **къаденахъ**⁴⁷

Od leksičkih osobitosti andalalskoga dijalekta ovom ćemo prilikom ukratko spomenuti samo one koje su vezane uz podrijetlo leksema. S obzirom na podrijetlo, leksik andalalskoga dijalekta, kao i svakoga dagestanskog idioma, obuhvaća, uz izvorne dagestanske riječi, posuđenice raznoga podrijetla: 1) znatan broj orijentalizama, tj. riječi arapskoga, turskog (ili turkijskoga) i perzijskoga podrijetla; 2) druga vrsta posuđenica (iz kasnijega razdoblja) su rusizmi i riječi iz europskih jezika, koje su ušle u avarski i ostale dagestanske jezike preko ruskoga. Brojni orijentalizmi u dagestanskim jezicima, kao i rusizmi, govore o dodirima i utjecajima naroda i kultura kroz povijest, te su neizostavan dio leksičkoga blaga andalalskoga dijalekta i avarskoga jezika općenito.⁴⁸ Ovdje ćemo navesti samo neke primjere orijentaliza-

44 Autorica za prezent opći rabi termin ‘opće vrijeme’ («общее время»), slijedeći određenu tradiciju jer se taj termin susreće i u gramatikama drugih stručnjaka za avarski jezik (Saidov 1967: 779, Madieva 2000: 56 i dr.). Ovdje se pridržavamo termina ‘prezent opći’ koji rabi Zulaykhat M. Mallaeva u svojoj knjizi specijalno posvećenoj glagolskoj morfologiji avarskoga jezika – *Glagol avarskogo jazyka: struktura, semantika, funkcii* (2012: 108), a taj termin također ima već dužu tradiciju, na primjer, rabi se u radu Alekseev 1988: 45. Osim toga, još u gramatičkom opisu P. K. Uslara upotrijebljen je vrlo bliski termin za taj glagolski oblik: ‘prezent neodređeni’ («настоящее неопределенное») (1889: 201).

45 **kikdub/ude** (–ума, –ула, –уна, –е) *kauzativ* ‘smanjiti, smanjivati, umanjiti’ ...; **umugъ kikdubude** ‘smanjiti veličinu bunde’, ‘smanjiti bundu’.

46 **c’úť/vež** (–ваžald, –ваžáldул, –вúждул) *anat.* ‘lakat’; **untarab** **c’úťvež** ‘bolestan lakat’; **c’ut’važald** **tunkde** ‘gurnuti laktom’; *kujadinski, kudalinski* **čúnk’ruťf’**; *buhtinski* **zenk’él**, *rugžinski* **zonk’ló**, *sugratlinski* **χutró**, *saltinski* **čónqχ’rotf’**; *hindahski* **zok’novež**, *kegerski* **zok’no**.

47 **qχ’ádenaxa** *prilog* ‘popodne’; **qχ’ádenaxa** **Halt’i** **l:u’čana** ‘popodne su završili rad’; *kudalinski, saltinski, buhtinski* **qχ’ádenaqχ’e**.

48 U vezi s tim usp. mišljenje Krunoslava Puškara, u kojem se dobro ogleda uloga i mjesto posuđenica u jezičnom sustavu pojedinog govora: »Treba napomenuti kako se pri odabiru građe ne bi trebalo povoditi načelom rječnika »čistoga« govora u kojem se ne bi pridavalo mnogo pažnje posuđenicama kojima pojedini govor zapravo obiluje. Takav bi pristup zaista bio začuđujući jer su posuđenice iz bilo kojeg vremenskog perioda rezultat dodira ne samo dvaju različitih jezičnih sustava nego i dviju kultura čije se posljedice mogu osjetiti na svim razinama. Uklonimo li tako iz rječnika brojne germanizme i hungarizme za koje čak ne postoje »čisti« dijalekatni ekvivalenti, nadaleko osiromašujemo taj rječnik i njegovu povijesnu, kulturnu i, prije svega, sociolingvističku obavijesnost« (Puškar 2015: 146).

ma iz *Rječnika andalalskoga dijalekta*. Među njima će hrvatski čitatelji prepoznati mnoge riječi jer su one u prošlosti iz istih izvora dospjele i u hrvatski jezik,⁴⁹ kad uz neznatne glasovne i/ili semantičke razlike: *abdál* (sugratlinski govor *šabdál*) ‘lud, budala’⁵⁰, *alát* ‘alat’; *čakár* ‘šećer’; *dilmáz* ‘prevoditelj’;⁵¹ *varánpil* ‘klinčić’;⁵² *birníz* ‘boja (u značenju smjese)’;⁵³ *širáqǵ*:i ‘rakija’; *ǵalíp* ‘kalup’; *Hajwán* ‘životinja’; *išán* ‘nišan’; *majdán* ‘trg, ravan teren’;⁵⁴ *majmún* ‘majmun’; *pamá* ‘pamuk’; *s:apún* ‘sapun’; *s:ašát* ‘sat’, (u oba značenja: 1. vremenska jedinica, 2. sprava za mjerenje vremena); *tarbá* ‘torba’; *t’amúr* ‘tambura (žičano glazbalo)’; *top* ‘top (artiljerijsko oružje)’; *tukán* ‘trgovina, kiosk’;⁵⁵ *tušmán* ‘neprijatelj’;⁵⁶ *tut* ‘dud, murva’; *waqǵ:pú* ‘vakuf’; žip (buhtinski govor) ‘džep’; *žurábal* ‘vrsta pletene obuće’;⁵⁷ *žurván* (rugžinski govor *wirván*, kudalinski i hindahski *jurván*) ‘poplun, pokrivač’⁵⁸ itd.

* * *

Rječnik andalalskoga dijalekta sadrži brojne zanimljive primjere koji odražavaju osebnost svjetonazora, duhovne i materijalne kulture naroda, primjerice, leksik vezan uz religiju, rodbinsko nazivlje,⁵⁹ nazivlje iz područja stočarstva i prehrambenih proizvoda (posebice mliječnih proizvoda), nazivlje za posuđe itd. Kao ilustrativne primjere autorica je navela ne samo brojne sintagme i kolokacije, već i rečenične potvrde, i frazeme zanimljivoga sadržaja. S time u vezi navest ćemo mišljenje Đure Blažeke o važnosti strpljivoga odabira rečeničnih potvrda za dijalektni rječnik: ako se rečenične potvrde pažljivo biraju, »rječnik prestaje biti samo ogledalo jezičnih sustava u strukturalističkom smislu, već i prikaz manje ili više osviještenih normi, uzora, vrijednosti i očekivanja u antropološkom smislu. <...> Najbolja je varijanta kad se uz »normalnu« rečeničnu potvrdu za neki leksem pronade i frazem, no poželjno je da i ta »normalna« rečenična potvrda bude što zanimljivija« (2008: 151). Patimat Saidova je u svojoj knjizi uspjela uplesti duh andalalskoga svakodnevnog govora u tkivo rječničkih članaka. Ilustrativni primjeri, rečenične potvrde njezina rječnika prikazuju raznovrsne pojave, činjenice te okolnosti svakodnevnoga života u seoskom području u planinama s namjerom

49 Među tim orijentalizmima u hrvatskom jeziku neki su prihvaćeni kao standardne riječi, dok su drugi stilski obilježene kao razgovorne; neki se od njih u rječnicima navode uz posebnu odrednicu kao regionalne ili stručne (povijesno nazivlje i dr.).

50 Usp. hrvatski *budala*. Ovdje u bilješki navodim odgovarajuću hrvatsku posuđenicu istoga podrijetla samo u slučaju bitnijih fonemskih razlika koje čine riječ manje prepoznatljivom.

51 Usp. hrvatski *tumač*.

52 Usp. hrvatski *karanfil*.

53 Usp. hrvatski *grimiz*.

54 Usp. hrvatski regionalni i povijesni izraz *majdan* u značenju 1) ‘rudnik’, 2) ‘kamenolom’.

55 Usp. hrvatski regionalizam *dućan*.

56 Usp. hrvatski *dušmanin*, *dušman*.

57 Usp. hrvatski čarape.

58 Usp. hrvatski regionalizam *jorgan*.

59 O relativnoj iznijansiranosti rodbinskoga nazivlja govori primjer: postoji poseban leksem ne samo za pojmove ‘sestra’ i ‘sestrična’, već i za daljnji stupanj rodbinske veze, npr. *jac*: ‘sestra’; *jac:ašal* ‘sestrična’; *conóšal* – ‘kći ili sin majčina ili očeva bratića (ili sestrične)’.

približavanja andalalske, a time i šire, avarske narodne kulture čitatelju, kojem je ona nepoznata, i istovremeno pridonijeti njezinom očuvanju za naraštaje Andalala za koje bi to sve moglo postati samo dio prošlosti. Na stranicama rječnika P. Saidova se potrudila u što većoj mjeri odraziti i suvremeni za nju kulturni život, njegove značajne pojave. Za ilustraciju navest ćemo ovdje nekoliko primjera:

КЕРЧИ (корчІод, корчІол, кúрчІдул) 1) песня, пение; ... **Муил курчІдул киназуйго рокъама** песни Муи⁶⁰ любят все ...⁶¹

ПАНА́: ПАНА́ ГЪУБ/УДЕ (–ума, –ула, –уна, –е) пленить, очаровать; ... **Муил курчІдуз адамал пана гъурума** песни Муи очаровывают⁶²

ЭХХÉДАГИАН ... *нареч.* выше, повыше; **эххедаган** нижег хIур буго повыше находится наша пашня⁶³ ...

ХОСО́ЛО *нареч.* осенью; ... **хосоло ги гьаргибе бигъама** осенью отары возвращаются на плоскость⁶⁴ ...

РА́КІБЕК/ДЕ (–ама, –ла, –ана) опечалиться; грустить, тосковать; **эбел гьечIуни, гъамазул ракIбекама** отсутствие матери печалит детей⁶⁵

РИ́ИДАЛ *нареч.* летом; ... **риидал бурухь бихъарав хосоло гIаршисса хIенкъама** *посл.* тот, кто летом змею увидел, осенью и веревки боится; ...⁶⁶

АДА́Б ...вежливость, учтивость, приличие, уважение; ... **гIессеназул адаб гъубе, к'удазул хIурмат гъубе** *посл.* относись с уважением к младшим, с почтением к старшим⁶⁷

Rječnik andalalskoga dijalekta avarskog jezika sadrži vrlo pažljivo zabilježenu leksičku građu andalalskih govora, a izradila ga je jezikoslovka za koju je Andalal bio njezin zavičaj i koja je bila stručnjak za dagestanske jezike te za dijalektologiju svoga materinskog, avarskoga jezika.

60 Mui Gasanova (1930–2014) je poznata dagestanska pjevačica podrijetlom iz sela Čoh Gunibske regije. Uvelike je doprinijela očuvanju dagestanske tradicionalne narodne glazbene umjetnosti i smatra se najboljom avarskom pjevačicom 20. stoljeća.

61 **kerč'** (**korč'od**, **korč'ól**, **kúrc'dul**) ... 'pjesma, pjevanje' ... **Muil kurč'dul** kinazujgo rotf:ama 'pjesme Mui svi vole'.

62 **paná**: **paná** hub/ude (–**uma**, –**ула**, –**уна**, –**е**) 'očarati, oduševiti' **muil kurč'duz adamal pana huruma** 'pjesme Mui očaravaju ljude'.

63 **ex:édařan prilog** 'iznad' ... **ex:édařan niřer Hur bugo** 'iznad se nalazi naša oranica'.

64 **řosólo prilog** 'u jesen'; ... **řosolo ři harřibe bihama** 'u jesen stada vraćaju se u nizinu'.

65 **rák'bek/de** (–**ама**, –**ла**, –**ана**) tugovati, rastužiti se, čeznuti; **ebel heč'uni, hamazul rak'bekama** 'odsutnost majke rastužuje djecu (kada majke nema, djeca tuguju za njom)'.

66 **riidal prilog** 'ljeti' ... **riidal burux bixaraw řosolo řarš:is:a Henqř'ama** *poslovica* 'onaj tko je ljeti zmiju ugledao, u jesen se i užeta boji'.

67 **adáb** ... 'ljubaznost, odgojenost, obzirnost, poštovanje' **řes:enazul adab hube, k'udazul Hurmat hube** *poslovica* 'Odnosi se uz cijenjenje (uvažavanje, obzirnost, ljubaznost) prema mladima, uz poštovanje prema starijima'.

Patimat Saidova je u svom rječniku andalalskoga dijalekta ostvarila pionirski pothvat prikazivanja svijeta andalalske riječi, i to u cjelokupnoj raznovrsnosti mjesnih govora. Budući da se takav dijalektalni rječnik jednog dagestanskog jezika, s uključenjem građe svih govora izrađivao prvi put, autorica je razradila i metodološka rješenja za svoj rječnik, uspješno odredila pristup i načela uključenja građe različitih govora, način predstavljanja svih podataka u rječniku. Dakle, prikazani rad, ne samo da predstavlja prvi i uspješan pokušaj prikupljanja maksimalno potpunoga leksika andalalskoga dijalekta, već on ujedno prvi put u dagestanskoj teoretskoj i metodologijskoj leksikografiji predlaže i primjenjuje načela sastavljanja rječnika mjesnih govora pojedinoga dijalekta jednoga od dagestanskih jezika, i to na visokoj znanstvenoj razini, pouzdano i stručno.

Stoga valja naglasiti da će ovaj *Rječnik* biti od velike vrijednosti za dijalektnu leksikologiju i leksikografiju avarskoga jezika, za proučavanje povijesti avarskoga jezika a ujedno će postati poticaj za nove dijalektološke radove u dagestanskom jezikoslovlju, kao i za daljnja poredbena istraživanja avarsko–andijskih te cezijskih, drugih dagestanskih i šire – kavkaskih jezika. Rječnik će poslužiti ne samo jezikoslovcima, nego i stručnjacima drugih humanističkih usmjerenja – etnologima i folkloristima, povjesničarima i antropolozima.

Budući da je danas dio dijalektnoga leksika, zbog utjecaja standarda, sve manje u uporabi, *Rječnik* će biti od neprocjenjive vrijednosti za Andalalce, kojima će pomoći u očuvanju zavičajnoga izraza te dubljem znanju i razumijevanju materinskoga govora u svim njegovim ostvarenjima, u njegovoj varijantnosti – i na taj će način rječnik dati važan doprinos avarskoj kulturi općenito.⁶⁸

Sofija Gadžijeva

Literatura⁶⁹

- Alekseev, Mikhail E. (1988). *Sravnitel'no–istoričeskaja morfologija avaro–andijskih jazykov*. Moskva: Nauka.
- Alekseev, Mikhail E. (1998). Avarskij jazyk. *Jazyki mira: Kavkazskie jazyki*. Moskva: Academia, 204–217.
- Alekseev, Mikhail E., Said Z. Alikhanov, Boris M. Ataev, Magomed A. Магомедов, Magomed I. Magomedov, Gjulzhagan I. Madieva, Patimat A. Saidova, Dzhalil S. Samedov (2014). *Sovremennij avarskij jazyk*. 2. izdanje, dopunjeno. Mahačkala: IJaLI DNC RAN, ALEF.

68 U svezi s time, podsjetit ćemo na zanimljiva i vrijedna razmišljanja o potrebi rječnika kajkavskih dijalekata i mjesnih govora potkalničkoga Prigorja, izložena u članku Krunoslava Puškara, gdje autor između ostalog napominje: »Rječnik pojedinoga mjesnog govora ili više njih može biti poticaj za bolje njegovanje lokalne kajkavske riječi, čime se ostvaruje i bolji osjećaj lokalnog identiteta« (2015: 141).

69 Kratice u popisu literature: IJaLI DNC RAN = Institut jazyka, literatury i iskusstva imeni Gamzata Cadasy Dagestanskoga naučnogo centra Rossijskoj akademii nauk; DFIC RAN = Dagestanskij federal'nyj issledovatel'skij centr Rossijskoj akademii nauk (novi naziv bivšega DNC RAN, od 2019. godine).

- Blažeka, Đuro. 2008. Konceptija rječnika međimurskog dijalekta. *Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 14*, 137–157.
- Comrie, Bernard i Madzhid Khalilov (2010). *The Dictionary of languages and dialects of the peoples of the Northern Caucasus: Comparison of the basic lexicon (Languages and Dialects of peoples of Republic of Dagestan, Ingush Republic, Republic of North Ossetia–Alania, Chechen Republic and the Nakh–Dagestani peoples of Azerbaijan and Georgia)*. Leipzig – Makhachkala: Max Plank Institute for Evolutionary Anthropology.
- Gadžijeva, Sofija. 2019. Isa Halidovič Abdullaev (2018) Laksko–ruskij slovar'. IJaLI DNC RAN, ALEF, Mahačkala. *Suvremena lingvistika*. 2019. 45/88, 265–278.
- Khalilov, Madzhid Sh. (2019). Vklad v razvitie dagestanskogo jazykoznanija (K 85–letiju so dnja roždenija P. A. Saidovoj). Patimat A. Saidova. *Slovar' andal'skogo dijalekta avarskogo jazyka*. Khalilov, Madzhid Sh. (ur.). Mahačkala: IJaLI DFIC RAN, ALEF, 780–784.
- Kibrik, Aleksandr E. i Sandro V. Kodzasov (1988). *Sopostavitel'noe izučenie dagestanskih jazykov. Glagol*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.
- Kibrik, Aleksandr E. i Sandro V. Kodzasov (1990). *Sopostavitel'noe izučenie dagestanskih jazykov. Imja. Fonetika*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.
- Magomedov, Magomed I. (2008). Postigaja dušu slova. Saidova, Patimat A. *Dialektologičeskij slovar' avarskogo jazyka: okolo 8000 slov*. Magomed I. Magomedov (ur.); IJaLI DNC RAN. Moskva: Nauka, 9–13.
- Madieva, Gjulzhagan I. (2000). Avarskij jazyk. Gamzatov, Gadzhi G. (ur.). *Jazyki Dagestana*. Mahačkala–Moskva: Otdelenie literatury i jazyka RAN, IJaLI DNC RAN, Centr jazykov i kul'tur Severnoj Evrazii im. kn. N. S. Trubeckogo, 45–62.
- Mallaeva, Zulaykhat M. (2012). *Glagol avarskogo jazyka: struktura, semantika, funkcii*. 2. izdanje. Mahačkala: IJaLI DNC RAN.
- Mikailov, Šigabuddin I. (1959). *Očerki avarskoj dialektologii*. Moskva – Leningrad: Akademiya nauk SSSR.
- Puškar, Krunoslav (2015). Prijedlog koncepcije Rječnika govora potkalničkoga Prigorja. *Cris*, god. XVII., br. 1/2015., 141–154.
- Russko–avarskij slovar': bolee 40 000 slov*. (2003). Alikhanov, Said Z. (ur.). Mahačkala: IJaLI DNC RAN.
- Saidov, Magomedšajid D. (1967). *Avarsko–ruskij slovar'. Okolo 18 000 slov. S priloženiem kratkogo grammatičeskogo očerka avarskogo jazyka M. Saidova*. Moskva: Sovetskaja enciklopedija.
- Saidova, Patimat A. (1973). *Godoberinskij jazyk: grammatičeskij očerak, teksty, slovar'*. Mahačkala: Institut istorii, jazyka i literatury Dagestanskogo filiala Akademii nauk SSSR.
- Saidova, Patimat A. (2006). *Godoberinsko–ruskij slovar'*. Mahačkala: IJaLI DNC RAN.
- Saidova, Patimat A. (2008). *Dialektologičeskij slovar' avarskogo jazyka: okolo 8000 slov*. Magomed I. Magomedov (ur.); IJaLI DNC RAN. Moskva: Nauka.
- Saidova, Patimat A. i Magomed G. Abusov. (2012). *Botliško–ruskij slovar'*. Mahačkala: IJaLI DNC RAN.
- Uslar, Petr K. (1889). *Ėtografija Kavkaza. Jazykoznanie. III. Avarskij jazyk*. Tiflis: Izdanie Upravlenija Kavkazskogo Učebnogo Okrug.